

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. XXVII

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИШ

СРПСКИ ЈЕЗИК
XXVII

Београд, 2022.

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА – БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИШ

СРПСКИ ЈЕЗИК XXVII
2022.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

проф. др Милорад Дешић (Београд), проф. др Рајна Драгићевић (Београд),
проф. др Миланка Бабић (Источно Сарајево), проф. др Ценка Иванова (Велико Трново),
проф. др Јелена Јовановић Симић (Београд), проф. др Милош Ковачевић (Београд – Крагујевац),
prof. dr Andrew Corin (Los Angeles), prof. dr Pavel Krejčí (Brno),
проф. др Радмило Маројевић (Београд), проф. др Вељко Брборић (Београд),
проф. др Валерий Михайлович Мокиенко (Санкт-Петербург), prof. dr Mihai Radan (Timișoara),
проф. др Јелица Стојановић (Никшић), проф. др Љиљана Суботић (Нови Сад),
проф. др Ольга Трофимкина (Санкт-Петербург), проф. др Божо Ђорић (Београд), проф. др Александар
Милановић (Београд), проф. др Драгомир Козомара (Бања Лука)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
проф. др Милош Ковачевић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ
проф. др Михаило Шћепановић

ТЕХНИЧКО УРЕЂЕЊЕ
Томислав Матић

ГРАФИЧКО УРЕЂЕЊЕ
Биљана Живојиновић

ПРЕВОДИ РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Бојана Додић

САВЕТ
проф. др Срето Танасић (Београд – Ниш), проф. др Владислава Ружић (Нови Сад)
проф. др Милан Стакић (Београд)

Већина радова домаћих стручњака израђена је у оквиру научних пројеката које финансирају министарства
Србије, Црне Горе и Републике Српске

Припрема и штампа: „ЧИГОЈА ШТАМПА”

811.163.41'373.612.2

<https://doi.org/10.18485/sj.2022.27.1.11>

НИНА Ж. МАНОЈЛОВИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15.10.2021.
Прихваћен: 22.12.2021.

МЕТАФОРЕ У КОМУНИКАЦИЈИ – ТЕОРИЈА ХОТИМИЧНЕ МЕТАФОРЕ И МОДИФИКОВАНА ЕКСПЛИКАТУРНА АНАЛИЗА**

У раду се разматрају два приступа метафори у оквиру којих се комуникациони аспект издваја као релевантан. Један приступ развио се као одговор на теорију појмовне метафоре – теорија хотимичне метафоре, док је други приступ развијен у оквиру когнитивне прагматике, или, прецизније, у оквиру теорије релеванције – модификована експликатурна анализа. Одабрани приступи нису прототипични представници когнитивнолингвистичког нити когнитивнопрагматичког приступа, али су за рад одабрани управо због заједничке одреднице коју представља комуникативна функција испитиваних израза, али и због сличности које су уочене између ова два приступа. Циљ рада је испитивање сличности и разлика између два наведена приступа, као и извлачење потенцијалних паралела када се метафорички изрази посматрају у оквиру своје комуникативне функције, те овај рад представља покушај помирења два приступа на основу интерпретативних механизма који се користе при продукцији и процесуирању метафоричких израза.

У првом делу рада укратко ће бити представљен когнитивнолингвистички приступ као општи теоријски оквир у склопу ког је развијена теорија хотимичне метафоре, а затим и сама теорија хотимичне метафоре. У другом делу рада

* manojlovic.nina@gmail.com, nina.manojlovic@filum.kg.ac.rs

** Рад настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (ОН-178014).

биће представљен приступ из позиције експликатурне анализе, која је тренутно општеприхваћен приступ метафоричким изразима у оквиру теорије релеванције, те приступ из позиције модификоване експликатурне анализе, за који сматрамо да може представљати својеврстан пандан теорији хотимичне метафоре. У трећем делу рада образлажу се сличности и разлике два наведена приступа и испитује оправданост инсистирања на хотимичности употребе метафоричког израза у оквиру когнитивнолингвистичког приступа.

Кључне речи: метафора, теорија релеванције, теорија хотимичне метафоре, модификована експликатурна анализа, интерпретативна употреба језика.

1. УВОД

Метафора је тема је многих лингвистичких и књижевнотеоријских истраживања, јер као језички израз недвосмислено преовлађује у језику, што упућује на њену важност за човекову когницију и потенцијал расветљавања когнитивних процеса кроз идентификовање и анализу метафора. У савременој науци о језику издвајају се два теоријска приступа метафори – когнитивнолингвистички, утемељен у теорији појмовних метафора (Лејкоф/Џонсон 1980), и когнитивнопрагматички, утемељен у теорији релеванције (Спербер/Вилсон 1986). Иако су оба приступа когнитивне оријентације, у литератури се о метафори неретко третирају као некомплементарни, а најчешће зато што се усредсређују на различита питања. Међутим, у последње време говори се о сличностима између ова два приступа, те како се може доћи до свеобухватног и адекватног приступа проучавању продукције и интерпретације метафоричких израза (Вилсон 2011, Расулић/Мишковић Луковић 2021, Тендал 2009, Тендал/Гибс 2008).

Иако не представља репрезентног представника у оквиру когнитивнолингвистичког приступа (премда данас представља најучљивијег представника), нас у овом раду интересује приступ метафоричким изразима који акценат ставља управо на комуникативну димензију метафоричких израза – теорија хотимичне метафоре (ТХМ), као и начин на који се могу извући паралеле са когнитивнопрагматичким приступом. Сматрамо да је у оквиру теорије релеванције модификована експликатурна анализа (МЕА) управо приступ који се може повезати са ТХМ и пружити теоријски алат за критички осврт на хотимичност метафора.

Закључци изложени у овом раду представљају нешто измењен и допуњен резултат рада на докторској дисертацији ауторке (Манојловић 2021). У раду ћемо прво укратко представити два наведена приступа метафори у оквиру којих су се развиле теорије које су предмет рада, те се посветити детаљнијем представљању ТХМ и МЕА, као и њиховом поређењу, са акцентом на потенцијално успостављање паралеле између интерпретативне употребе

језика наспрам дескриптивне, с једне стране, и хотимичне метафоре наспрам нехотимичне, с друге.

2. КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП И ТЕОРИЈА ХОТИМИЧНЕ МЕТАФОРЕ

Као што смо већ навели, ТХМ развила се у оквиру когнитивнолингвистичног приступа проучавању метафоричких израза. Кликовац (2008: 66) метафору дефинише као „*виђење или разумевање једне појаве као друге (или једног искуственог домена као другог)*”, чиме се обухватају и појмовне и сликовне метафоре. Истраживања из области когнитивне лингвистике махом се баве питањем мотивације и искуствене утемељености¹ појмовних метафора, као и начина на који различити видови манифестовања концептуализације у језику упућују на когнитивне процесе човека (Херартс/Сајкенс 2007; Гибс 1996а, 1996б; Грејди 1999; Кевечеш 2000, 2005; Кликовац 2004; Лејкоф/Џонсон 1980/2003, 1999; Расулић/Кликовац 2014 и др.). Како се у оквиру когнитивнолингвистичких истраживања језик посматра као неодвојиви део човековог појмовног апарата, циљеви истраживања у фокус стављају идентификацију и појашњење општих принципа функционисања људске когниције. Људска когниција појмове ствара, повезује и категорише на основу физичког (чулног) и емотивног искуства (Кликовац 2004). Према овом приступу, у генерисању метафоричких израза осликавају се механизми концептуалног система људи. Појмовне метафоре средство су да се, кроз представљање једне ствари (непознате) – циљни домен, уз помоћ друге (познате) – изворни домен, боље разумеју апстрактни појмови (Лејкоф/Џонсон 1980/2003; Кевечеш 2002). Неретко се дешава да један исти појам буде представљен помоћу више различитих метафора које се међусобно допуњују, али које не морају нужно бити у сагласности (Лејкоф/Џонсон 1980/2003: 86).

Истраживања из области когнитивне лингвистике гранају се у више наизглед различитих праваца. Међутим, може се приметити да се ова истраживања међусобно надовезују и допуњују, те пружају целовитију слику о повезаности језичких израза и когнитивних процеса код човека и употпуњују когнитивнолингвистички приступ језику. Ова истраживања могу се, оквирно, поделити у два правца: с једне стране ка уму и мишљењу, а с друге ка језику и комуникацији (Расулић/Мишковић Луковић 2021). Теорија о појмовној метафори омогућава идентификацију и анализу тенденција људске когниције ка

¹ У овом раду, у делу који се бави истраживањима из области когнитивне лингвистике, употребљаваћемо терминологију предложену у глосару у оквиру хрестоматије К. Расулић и Д. Кликовац (2014).

одређеним фреквентним пресликавањима између домена, а која су углавном утемељена у (телесном) искуству.

Међутим, постоје бројне несугласице у вези са класификовањем одређених израза као метафоричких, те покушаји да се направи јасна разлика између метафоричких израза које је говорник намерно употребио као метафоричке и оних који то нису (Стен 2008, 2011, 2015). Према Стену (2008, 2011) важност хотимичних (намерних) метафора (*deliberate metaphor*) истиче се због уоченог парадокса метафоре (*the paradox of metaphor*). Овај парадокс огледа се у томе што се већина метафора не тумачи метафорички, то јест као пресликавање између домена (Стен 2008). ТХМ представља тродимензионални приступ метафори јер, поред аспеката језика и мишљења, уводи и аспект комуникације. Према овом приступу, хотимичне метафоре подразумевају обавезно обраћање пажње на чињеницу да су дати изрази метафорички употребљени (Стен 2011: 84), што не мора нужно да изискује да саговорник дати израз неизоставно мора препознати као метафорички. Наиме, довољно је да саговорник бар усмери пажњу на изворни домен као независан појмовни домен при разматрању циљног домена. Како Стен (2011: 84) даље илуструје овакав приступ метафори, он наводи да разумевање РАСПРАВЕ тако што се на њега пресликава домен РАГА/БИТКЕ, као и разумевање ЖИВОТА уз помоћ пресликавања домена ПУТОВАЊА, не подразумева неизоставно обраћање пажње на однос и разлику између два употребљена домена. Илуструјемо следећим примером (преузето из Стена 2011: 84, наш превод):

(1) Лејкоф је напао Глуксберга.

При интерпретацији наведеног исказа саговорник активира полисемичну реч (*напасту*), која се иначе користи када се говори о дебатама или расправама. Стен (2011: 84–85) разматра могућност да је некада овакав израз захтевао пресликавање између домена РАСПРАВА и РАТ, али да је ова веза временом слабила, те да се и изгубила. Међутим, он закључује да је, из разлога што је могуће активирање изворног домена РАТ током процеса који претходе представљању исказа у радној меморији, наведени израз, ипак, употребљен метафорички. Према његовом мишљењу, оправданост диференцијације између хотимичне и нехотимичне метафоре огледа се у прикладности коментара као што су: „Зашто си употребио ту метафору?” или „То је лепа слика” (Стен 2015: 67). Ови коментари немају смисла када се примене на метафорички израз који је нехотимично употребљен, јер при интерпретацији нехотимичних метафора не долази до активирања изворног домена. Радикални примери нехотимичних метафора била би употреба просторних предлога у темпоралном значењу (Стен 2015: 67), као што су изрази *преко недеље*, *у понедељак*, *од пет до три* и сл.

Са циљем да проблем идентификације хотимичних метафора реши на што подеснији начин, Стен (2011: 94–97) предлаже процедуру која се састоји од пет корака: 1) идентификовање речи које су употребљене метафорички; 2) идентификовање пропозиција које су употребљене метафорички; 3) идентификовање отворених метафоричких поређења; 4) идентификовање аналогних структура и 5) идентификовање пресликавања између домена. За пример (1) у оквиру првог корака лексема *напасти* идентификује се као потенцијални израз метафоричког пресликавања. Други корак даје језички инпут за појмовне структуре – П (НАПАСТИи ЛЕЛКОФц ГЛУКСБЕРГц). У оквиру ове пропозиције лексеме које нису повезане са метафором индексирају се као појмови циљног домена, док се лексеме повезане са метафором индексирају као појмови изворног домена (Стен 2011: 95). Да би пропозиција била повезана са метафором, довољно је да садржи једну лексему индексирану као изворни домен. У трећем кораку приступа се проблему који се поставља у другом – ако пропозиција садржи појам из појмовног домена који није циљни домен, ова потенцијална претња кохеренцији текста мора да се разреши. Претпоставља се да неконгруентни појам потиче из изворног домена који се може повезати са циљним пресликавањем између домена. Даље се претпоставља да постоји сличност (која се обележава ознаком *SIM*) између две непотпуне пропозиције ($SIM \{F, x, y [F \text{ (ЛЕЛКОФ, ГЛУКСБЕРГ)}] \text{ц} [НАПАСТИ (x, y)] \text{и}\}^2$), које треба поравнати уз помоћ наведеног пресликавања. Поређење генерисано у трећем кораку довршава се уметањем нових појмова у сваки од два оквира. Дакле, у нашем примеру има се у виду да је у питању академски контекст и да Лејкоф чини нешто слично упућивању снажне критике Глуксбергу и то даје интерпретацију за упражњено место (ознака *F*). Такође, чин нападања подразумева два упражњена места – за оног ко напада и оног ко трпи напад, која се у овом случају лако попуњавају. У петом кораку се аналогија из четвртог корака претвара у нешто другачије пресликавање, које је у складу са водећим приступом у оквиру когнитивне лингвистике. Сви одговарајући елементи пројектовани аналогијом у четвртном кораку претварају се у аналитичке импликације, што даље омогућава да се истом аналогијом имплицира подударане и других елемената (нпр. речи са оружјем и сл.).

3. КОГНИТИВНОПРАГМАТИЧКИ ПРИСТУП

За разлику од когнитивнолингвистичког приступа, који је поглавито заснован на асоцијативности, когнитивна прагматика (Спербер/Вилсон 1986/95, 1987; Карстон 2002б) у оквиру инференцијалног приступа комуникацији развија когнитивнопрагматички приступ метафори. Циљ когнитивнопраг-

² У оригиналу: $SIM \{F, x, y [F \text{ (LAKOFF, GLUCKSBERG)}] \text{t} [\text{ATTACK} (x, y)] \text{s}\}$

матичког приступа метафори јесте да објасни како прималац поруке долази до намераване интерпретације исказа који садржи метафорички употребљен израз. Лексичка прагматика у оквиру теорије релеванције (Спербер/Вилсон 1986/95, Карстон 2002а, 2010) претпоставља постојање континуума случајева од дословне употребе језика преко апроксимације и хиперболе до метафоре. На пример, исказ *Вода кључа* може бити дословно употребљен уколико је случај да је вода заиста прокључала, те да, рецимо, треба закувати кафу. Међутим, исти израз може бити употребљен као апроксимација у ситуацији у којој је вода у стању пред кључањем, или као хипербола (рецимо уколико је вода за купање превише топла), али и као метафора (на пример, ако се описује немирна вода која таласа под налетима ветра). Друга важна претпоставка овог приступа јесте контекстуална условљеност интерпретације (Вилсон 2011: 202), јер исти исказ може бити интерпретиран на различите начине у зависности од контекста. На пример, исказ *Пада киша* може генерисати импликатуру *Не можемо играти тенис сада*, *Узми кишобран*, *Биће родна година* итд. у зависности од контекста у ком је дати исказ употребљен.

Иако често супротстављен когнитивнолингвистичкој позицији, Вилсонова (2011) наводи да је приступ теорије релеванције њему, заправо, комплементаран. Овде је важно нагласити да се когнитивнолингвистичка и когнитивнопрагматичка теорија не пореде на основу ТХМ и МЕА, већ на основу најрепрезентативнијих приступа у оквиру обе теорије. Вилсонова истиче два главна начина на које когнитивна лингвистика може имати користи од теоријско-аналитичких домета теорије релеванције: један се тиче изазова са којим се суочава когнитивна лингвистика када је у питању објашњење начина на који саговорници разумеју метафоричке изразе баш на начин намераван од стране говорника, док се други тиче објашњења извођења валидних закључака до којих саговорник долази у процесу инференције (Вилсон 2011: 211).

У оквиру инференцијално-прагматичког приступа метафори постоји неколико разрада (Мишковић Луковић 2013). Први инференцијални приступ, који је увео Грајс (1989), назива се импликатурни приступ. Након њега уследила је разрада у оквиру постграјсовског когнитивно-инференцијалног приступа: импликатурна и експликатурна анализа теорије релеванције (Спербер/Вилсон 1986/95; Карстон 2002а), те модификована експликатурна анализа (Мишковић Луковић 2013).

Данашња позиција теорије релеванције јесте да метафори треба приступити помоћу експликатурне анализе (Карстон 2002а). Према овом приступу метафора представља посебан случај једне шире језичке појаве – да је значење исказа фрагментарно и да намеравано значење умногоме превазилази оквире језички кодираниг значења³. Недословна, а особито фигуративна употреба

³ Овде, пре свега, мислимо на хипотезу о поддетерминацији (видети Мишковић Луковић 2015).

језика најупечатљивије илуструје разлику између онога што је исказано и онога што је саопштено⁴.

Експликатурна анализа темељи се на три основне претпоставке: а) употреба метафоре у језику сматра се делом континуума који садржи и друге примере лабаве употребе језика⁵ (*loose use of language*), укључујући и хиперболу; б) интерпретација метафора је у целости инференцијалан процес, који не захтева асоцијативно пресликавање од једног домена ка другом; в) извођење емергентног својства⁶ (*emergent property*) не захтева посебне интерпретативне механизме у односу на интерпретацију дословних исказа (Вилсон/Карстон 2008).

Овај приступ⁷ представља модел лексичке прагматике у оквиру теорије релеванције према којем се прагматички процеси ојачавања (сужавања) и ослабљивања (ширења) значења третирају на исти начин – као процеси прагматичког обogaћења основне пропозиције исказа (Мишковић Луковић 2013: 50). Илуструјемо следећим примером (преузето из Вилсо/Карстон 2006, наш превод):

(1) Каролина је принцеза.

Обзиром да се, у складу са претпоставкама овог приступа, оба прагматичка процеса – ојачавања и ослабљивања – третирају једнако, и да оба процеса свој допринос дају на експлицитном плану комуникације, добијамо следећу експликатуру:

(1a) КАРОЛИНА_x ЈЕ ПРИНЦЕЗА**

Ознака „X” која стоји уз субјекат, симбол је прагматичког процеса додељивања референције, док симбол „**”, уз лексему *принцеза* представља ознаку *ad hoc* концепта⁸ који је резултат прагматичког процеса сужавања али

⁴ Према теорији релеванције, саопштено (*communicated*) значи да говорник јемчи истинитост пропозиције или пропозиционог конституента.

⁵ Лабава употреба језика стоји у супротности са дословном употребом језика, то јест, представља случајеве када исказ (или његов конституент) није употребљен дословно (нпр. у примеру *Њено лице је округло*, реч *округло* је употребљена у значењу *наизглед округло*, а не мисли се да је лице *дословно округло*, тј. да има све особине и промере правог круга).

⁶ Емергентно својство представља информацију којој се приступа при тумачењу исказа, а која је део енциклопедијског уноса у оквиру концептуалне адресе концепта који је део исказа, и релевантна је за дати контекст. На пример, уколико се лексема *bird* тумачи у оквиру контекста Дана захвалности, а у исказу *The bird was delicious*, из енциклопедијског уноса концепта *bird* биће емергентно да је у питању ћурка. На исти начин се приступа интерпретацији метафорички употребљених израза, као што је даље објашњено у примеру (1в).

⁷ За детаљније објашњење модификоване импликаатурне анализе и експликатурне анализе (као и импликаатурне анализе у оквиру Грајсове прагматике) видети М. Мишковић-Луковић (2013).

⁸ У овом раду, а у делу који се тиче позиције теорије релеванције, коришћена је терминологија предложена у књизи *Прагматика* (Мишковић Луковић 2015)

и ширења концепта. Наиме, ако Каролина није краљевске крви (што претпостављамо да је случај), добија се шири концепт ПРИНЦЕЗА*, чија денотација укључује све особе женског пола, па и оне које нису заиста чланови неке краљевске породице. Истовремено, енциклопедијске претпоставке којима се може приступити на основу контекста и кодираног концепта ПРИНЦЕЗА могу генерисати довољан број контекстуалних импликација које ће учинити исказ релевантним на очекивани начин. Усвајање ових претпоставки представља сужавање (ојачавање) кодираног концепта. Наиме, добијени концепт ПРИНЦЕЗА** ужи је од кодираног концепта у смислу да важи само за подкуп правих принцеза (које су, рецимо, размажене, захтевне и сл.). На овај начин саговорник може доћи до следеће контекстуалне претпоставке (1б) и контекстуалне импликације (1в):

(1б) ПРИНЦЕЗА** ЈЕ РАЗМАЖЕНА, ЗАХТЕВНА (ИТД.)

(1в) КАРОЛИНА_х ЈЕ РАЗМАЖЕНА, ЗАХТЕВНА (ИТД.)

3.1. Модификована експликатурна анализа

М. Мишковић-Луковић (2013) у свом раду разматра приступ који назива модификована експликатурна анализа. Према МЕА, метафора се (као и иронија) посматра као пример интерпретативне употребе језика, те се (за разлику од претходно разматраног приступа, који метафору третира као дескриптивну употребу језика) губи истиносно-вредносно ограничење (Мишковић Луковић 2013: 54). Честа употреба одређених метафоричких израза у језику доприноси њиховом когнитивном похрањивању, те саговорници (у зависности од тога колико су често били изложени одређеним метафорама) датим изразима могу приступити инференцијално (на основу информација које пружа контекст и кодирани садржај исказа), што даље доприноси смањењу когнитивног напора у тумачењу исказа (Мишковић Луковић 2014: 353).

Могуће је да овде лежи тачка у којој се највише огледа компатибилност са ТХМ у оквиру когнитивнолингвистичког приступа. Према овом приступу, кодирани концепт ПРИНЦЕЗА у примеру (1) тумачио би се као атрибутивни концепт⁹, а основна пропозиција (експликатура) исказа била би следећа:

(1ц) 'Каролина_х је „принцеза” (као што би се рекло или помислило)'

Импликатури би, као и код дескриптивног приступа метафори, биле контекстуално условљене и генерисале би се на исти начин. Разлика је, дакле, у елегантности анализе, јер атрибутивна експанаторна анализа смањује

⁹ Атрибутивни концепт је „врста концепта *ad hoc*: говорник се ограђује од дескриптивног садржаја лексичког концепта и приписује га неком другом (саговорнику, трећем лицу, људима општено или себи самом у неком другом тренутку)” (Мишковић Луковић 2015: 129).

број инференцијалних „корака”, а осим тога, елиминише се и неопходност истиносне условљености израза у оквиру датог исказа.

4. ХОТИМИЧНЕ МЕТАФОРЕ ИЛИ ИНТЕРПРЕТАТИВНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА

У овом делу рада испитујемо сличности и разлике, али и предности два приступа у фокусу – теорије хотимичне метафоре и модификоване експликационе анализе. Фокус ће бити на проблему¹⁰ који и сам Стен увиђа – проблему саме идентификације речи које су метафорички употребљене, јер то да ли ће изворни домен бити активиран при интерпретацији исказа може зависити од више фактора. Наиме, исти израз може се интерпретирати као метафорички или не у зависности од примача поруке (за једног саговорника израз може постати устаљеним, те његова интерпретација неће захтевати пресликавање између изворног и циљног домена, док за другог саговорника то можда није случај). Осим тога, одређени израз може бити намерно метафоричан од стране говорника, али не и интерпретиран метафорички од стране саговорника, и обрнуто.¹¹ Иако је направљен корпус метафоричких израза, који је ручно аотиран (VU Amsterdam Metaphor Corpus или VUAMC¹²), сматрамо да питање прецизне идентификације хотимично метафорички употребљене јединице остаје недовољно решено. Наводимо следеће примере (преузето из VUAMC, наш превод) који су употребљени да илуструју проблем утврђивања да ли је неки израз уопште метафорички употребљен:

- (2) Али док сам сишао са пута од Беллингхама у селу Киелдер и одвезао се уз неравни Форест Драјв до фарме Ист Килдер, (...).
- (3) Професионални наставници веронауке као што је Марцори Б Кларк (Тачке гледишта, данас) раде **вредан** посао у многим средњим школама (...).
- (4) Наравно, да бисте се упустили у такав корак не значи нужно и да ћете успети да **га** реализуете.

¹⁰ Постоји и проблем когнитивнолингвистичког теоријског обједињавања поређења и метафоре у смислу междоменских пресликавања, као и проблем који се тиче дефинисања пропозиције, јер модел који Стен усваја (2011: 90–91) занемарује разлику између процедуралног и концептуалног значења. Међутим, како ово нису проблеми који директно утичу на тему којом се овде бавимо, односно на критеријуме за разликовање хотимичних и нехотимичних метафоричких израза, тиме се овде нећемо детаљније бавити (мада питање процедуралног значења јесте нешто чему когнитивна лингвистика није посветила довољно пажње).

¹¹ Стен (2011: 85–86) признаје да теоријска и емпиријска истраживања треба да се позабаве овим проблемом.

¹² <http://www.vismet.org/metcor/documentation/home.html>

Пример (2) представља гранични случај (*borderline case*), из разлога што се на основу контекста не може утврдити да ли се наведена фарма налази на вишој локацији или је даље низ пут (али ниједно од та два значења није метафоричко). У граничне случајеве спадају и изрази око којих се аналитичари, чак ни након дуже групне дискусије, нису могли сложити. Пример (3) је случај индиректне метафоре (*indirect metaphor*) јер, при интерпретацији, саговорник у свест призива значење „веома користан и важан”, које се разликује од основног (директног) значења „вреди много новца”. У примеру (4) заменица *za* односи се на метафорички употребљену реч *корак*, те представља имплицитну метафору (*implicit metaphor*).

Питање да ли су изрази примери хотимичне метафоре решава се на следећи начин: када се идентификује реч повезана са метафоричким значењем (*metaphor-related word* или *MRW*) утврђује се да ли изворни домен дате речи припада референцијалном значењу у исказу у ком је употребљена (Рејнирс et al. 2019). Уколико је одговор потврдан, дата метафора потенцијално је хотимична (*potentially deliberate metaphor*). Поузданост ове процедуре за идентификацију хотимичних метафора (*Deliberate Metaphor Identification Procedure* или *DMIP*) тестирана је тако што су два шифранта независно применила наведену процедуру на 900 насумично одабраних речи повезаних са метафоричким значењем и стопа поклапања била је 97.33% (Рејнирс et al. 2019). Недвосмислено класификовање одређених израза као хотимичних метафора може бити веома проблематично, о чему сведочи и не тако занемарљив проценат од 13.16 израза који су у овом истраживању остали под знаком питања, односно означени са „*WIDLII*” (*When In Doubt Leave It In*) (Рејнирс et al. 2019). Међутим, идентификовање хотимичних метафора, иако за сада тешко и проблематично, може бити од велике важности за даља истраживања у оквиру дисциплина које се баве анализом текста и/или дискурса.

Димензија комуникације, која је уведена као трећа димензија у истраживање метафоре, има примену у утврђивању дистрибуције хотимичних метафора и оних које то нису, а у оквиру различитих текстова и регистара. У оквиру теорије релеванције акценат је управо на комуникацији и комуникативној вредности исказа и израза, те ова теорија настоји да објасни прагматичке процесе који воде инференцију и комуникацију, а како су метафорички изрази део језика и комуникације – и продукцију и интерпретацију метафоричких израза. У контексту ТХМ, МЕА може понудити релевантна објашњења когнитивне обраде метафоричких израза. Наиме, могуће је повлачење паралеле између хотимично употребљених метафоричких израза и метафоричких израза који представљају интерпретативну употребу језика. Уколико су дуго и често у употреби у одређеном језику или заједници, изрази који су били атрибутивно, не дескриптивно употребљивани (дакле као хотимичне метафоре), могу временом постати дескриптивном употребом језика и изгубити статус хотимичне

метафоре јер потенцијално њихова интерпретација не би захтевала активирање изворног домена. У случају иновативне метафоре, рецимо, са којом се при-малац поруке сусреће по први пут, можемо претпоставити да ће се дати израз интерпретирати приступањем информацијама у оквиру концептуалне адресе атрибутивно употребљеног концепта (у нашем примеру из одељка 3.1. то ће бити „принцега” (као што би се рекло или помислило)), а које су релевантне за дати контекст (емергентна својства). Даље он/она може исти израз користити у комуникацији, а да није развио/-ла потпуно дескриптиван концепт. У том случају дати израз представља интерпретативну употребу језика (видети пример 1ц у одељку 3.1.). Честом употребом долази до похрањивања у меморији говорника датог језика/заједнице, односно попуњавања концептуалне адресе информацијама (енциклопедијски унос), те се дати израз почиње користити дескриптивно – когнитивнолингвистичком терминологијом, не захтева више међудоменско пресликавање.¹³

Ова дистинкција (између интерпретативне и дескриптивне употребе језика, односно израза који су употребљени хотимично метафорички и оних који нису) не представља проблем за теорију релеванције јер принцип према којем метафорички изрази не захтевају посебне прагматичке процесе при интерпретацији остаје постојан. Ако погледамо пример (1ц), и замислимо ситуацију у којој се у одређеној заједници (рецимо породици) усталило упућивање на Каролину уз помоћ лексеме *принцега*, онда би се лексема *принцега* користила дескриптивно за упућивање на Каролину (референт). Уколико је у датој заједници познато да се Каролина назива принцемом зато што је размажена, контекстуалне импликације биле би исте као у (1в). Како Вилсон и Карстон (2006: 429) закључују, концептуалне метафоре, те интеграција својстава из различитих домена могу утицати на процес формирања *ad hoc* концепта из разлога што утичу на доступност контекстуалних претпоставки и импликација. Међутим, интерпретација до које саговорник дође биће прихваћена као намеравана од стране говорника само ако задовољи очекивање релеванције. Дакле, ако интерпретација исказа који садржи метафорички употребљен израз изневери очекивану релеванцију, саговорник ће је одбацити и приступити следећој доступној контекстуалној претпоставци/интерпретацији која ће задовољити очекивање релеванције.

¹³ У оквиру когнитивнолингвистичког приступа развијена је теорија према којој управо од степена конвенционалности метафоричког израза зависи које ће се појмовне структуре активирати при интерпретацији истог (видети Гентне/Баудл 2001).

5. ЗАКЉУЧАК

Несумњиво је да приступи испитивани у овом раду пружају нове и занимљиве увиде у проблематику полисемичности језичких израза. И други научници (поред Вилсон/Карстон 2006, Вилсон 2011) истичу комплементарност два приступа, и указују на неопходност адекватног и целовитог испитивања значења, које, дакле, укључује (ванјезички) контекст, као и чињеницу да је значење по својој природи енциклопедијско, те да се семантичка истраживања нужно ослањају и проширују на поље прагматике (Ланакер 1987, 1999; Тарнер 1991; Тендал 2009; Тендал/Гибс 2008). Јасно је да ова два водећа приступа дају релевантне увиде у процес разумевања и употребе метафоричких израза у комуникацији. Разлика, ипак, постоји. Док су из позиције когнитивне лингвистике предмет анализе углавном појмовне метафоре, предмет анализе когнитивних прагматичара су језичке метафоре (метафорички изрази) (Мишковић Луковић 2015: 128). Осим тога, когнитивна лингвистика испитује мотивисаност како појединачних метафора, тако и класа метафоричких исказа, те шире метафоричке теме и структуре, док се когнитивна прагматика углавном фокусира на значење исказа у датом контексту, те како когнитивне ефекте ограничава принцип оптималне релеванције (Тендал/Гибс 2008: 1835–1840).

Овај рад представља скроман допринос актуелној теми поређења између два најзаступљенија и најприхваћенија приступа метафори, али са акцентом на комуникативној димензији. Баш из тог разлога смо сматрали да је ТХМ приступ вредан пажње када је у питању однос са теоријом релеванције, која управо настоји да објасни комуникацију и интерпретативне механизме. То смо покушали да покажемо повлачењем паралела између хотимичности и интерпретативне употребе језика (насупротив нехотимичним и дескриптивним употребама) и сматрамо да се можда управо у овим правцима развоја оба приступа крије могуће решење за обједињену теорију метафоре.

ЛИТЕРАТУРА

- Вилсон 2011:** D. Wilson, Parallels and differences in the treatment of metaphor in relevance theory and cognitive linguistics, *Intercultural Pragmatics*, 8(2), 177–196.
- Вилсон/Карстон 2006:** D. Wilson, and R. Carston. Metaphor, relevance and the 'emergent property' issue, *Mind & Language*, 21(3), 404–433.
- Гентне/Баудл 2001:** D. Gentner, B. F. Bowdle, Convention, form, and figurative language processing. *Metaphor and Symbol*, 16, 223–248.

- Гибс 1996а:** R. Gibbs, What's cognitive about cognitive linguistics? In: E. H. Casad (ed.), *Cognitive linguistics in the redwoods: The expansion of a new paradigm in linguistics*, Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 27–54.
- Гибс 1996б:** R. Gibbs, Why many concepts are metaphorical, *Cognition*, 61(3), 309–319.
- Гибс 2015:** R. Gibbs, Does deliberate metaphor theory have a future, *Journal of Pragmatics*, 90, 73–76.
- Грајс 1989:** P. Grice, *Studies in the way of words*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Грејди 1999:** J. Grady, A typology of motivation for conceptual metaphor: Correlation vs. resemblance, In: G. Steen and R. Gibbs (eds.), *Metaphor in cognitive linguistics*, Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 79–100.
- Грујић 2020:** T. Grujić, Pristupi pojmovnoj metafori, *Forum: časopis za pravne, ekonomske i druge društvene nauke*, 27–41
- Карстон 2002а:** R. Carston, Metaphor, ad hoc concepts and word meaning—more questions than answers, *UCL Working Papers in Linguistics*, 14, 83–105.
- Карстон 2002б:** R. Carston, *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication*, Blackwell Publishing.
- Карстон 2010:** R. Carston, Metaphor: Ad hoc concepts, literal meaning and mental images, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 110(3), 295–321.
- Карстон/Веринг 2011:** R. Carston, and C. Wearing, Metaphor, hyperbole and simile: A pragmatic approach, *Language and Cognition*, 3(2), 283–312.
- Кевечеш 2000:** Z. Kövecses, The scope of metaphor, *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*, 79–92.
- Кевечеш 2002:** Z. Kövecses, *Metaphor: A practical introduction*, Oxford; New York: Oxford University Press.
- Кевечеш 2005:** Z. Kövecses, *Metaphor in culture: Universality and variation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кликовац 2004:** D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кликовац 2008:** Д. Кликовац, Шта је то метафора?, *Књижевност и језик*, LV/1–2, 57–76.

- Кликовац/Расулић 2003:** D. Klikovac, K. Rasulić (ur.) *Jezik, društvo, saznanje*, Beograd: Filološki fakultet.
- Ланакер 1987:** R. W. Langacker, *Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites* (Vol. 1), Stanford University Press.
- Ланакер 1999:** R. W. Langacker, *Grammar and conceptualization*, Berlin; New York: Walter de Gruyter.
- Лејкоф/Цонсон 1980/2003:** G. Lakoff, and M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Лејкоф/Цонсон 1999:** G. Lakoff, and M. Johnson, *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*, New York: Basic Books.
- Манојловић 2021:** Н. Манојловић, *ВРЕМЕ као циљни домен у српском и енглеском језику*, докторска дисертација, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац.
- Мишковић Луковић 2013:** М. Мишковић-Luković, *Od fikcije ka realnosti: leksika kao osnova za generiranje stereotipa*, u: В. Мишић Илић и V. Лопић (ur.), *Jezik, književnost, vrednosti: zbornik radova. Jezička istraživanja*, Niš: Filozofski fakultet, 47–63.
- Мишковић Луковић 2014:** М. Мишковић-Luković, *Doslovno i figurativno značenje: pragmaticke perspektive*, u: М. Ковачевић (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 345–355.
- Мишковић Луковић 2015:** М. Мишковић-Luković, *Pragmatika*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Расулић/Мишковић Луковић 2020:** К. Расулић, М. Мишковић-Луковић, *Шта спаја а шта раздваја когнитивнолингвистички и когнитивнопрагматички приступ метафори?*, *Лунар*, 72, 11–45
- Расулић/Кликовац 2014:** К. Расулић, Д. Кликовац, *Језик и сазнање – Хрестоматија из когнитивне лингвистике*, Београд: Филолошки факултет.
- Рејнирс et al 2019:** W. G. Reijnerse, C. Burgers, T. Krennmayr, and G.J. Steen, *Metaphor in communication: The distribution of potentially deliberate metaphor across register and word class*. *Corpora* 14 (3), 30–326
- Спербер/Вилсон 1986/95:** D. Sperber, and D. Wilson, *Relevance: Communication and cognition*, Oxford: Blackwell Publishing.

- Спербер/Вилсон 1987**: D. Sperber, and D. Wilson, Précis of relevance: Communication and cognition, *Behavioral and brain sciences*, 10(4), 697–710.
- Стен 2008**. G. Steen, The paradox of metaphor: Why we need a three-dimensional model of metaphor, *Metaphor and Symbol*, 23(4), 213–241
- Стен 2011**: G. Steen, From three dimensions to five steps: The value of deliberate metaphor, *Metaphorik. de*, 21, 83–110.
- Стен 2015**: G. Steen, Developing, testing and interpreting deliberate metaphor theory, *Journal of Pragmatics*, 90, 67–72.
- Тарнер 1991**: M. Turner, *Reading minds: The study of English in the age of cognitive science*, Princeton: Princeton University Press.
- Тендал 2009**: M. Tendahl, The Hybrid Theory of Metaphor, *A Hybrid Theory of Metaphor*, Palgrave Macmillan, London, 192–247.
- Тендал/Гибс 2008**: M. Tendahl, and R. W. Gibbs, Complementary perspectives on metaphor: Cognitive linguistics and relevance theory, *Journal of Pragmatics*, 40(11), 1823–1864.
- Херартс/Сајкенс 2007**: D. Geeraerts, and H. Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.

METAPHORS IN COMMUNICATION – DELIBERATE METAPHOR THEORY AND MODIFIED EXPLICATURE ANALYSIS

Summary

This paper aims to examine two approaches to metaphor treatment that deem the communicative aspect as relevant. One approach emerged within the cognitive linguistics, as a response to Theory of Conceptual Metaphor – Deliberate Metaphor Theory. On the other hand, the Modified Explicature Analysis emerged within the inferential-cognitive pragmatics, i.e. the Relevance Theory. The goal of this paper is to investigate the similarities and differences between the two chosen approaches, as well as to establish potential parallels when metaphoric expressions are observed within their communicative function. The first segment of the paper deals with presenting the basic tenants of cognitive linguistics with the focus on the Deliberate Metaphor Theory, while the second segment deals with the Explicature Analysis (currently accepted and the most widespread approach within the cognitive pragmatics) and the Modified Explicature Analysis which we consider to be a sort of a counterpart to the Deliberate Metaphor Theory. In the third section of the paper, we examine the advantages and disadvantages of the approaches in focus more closely, as well as their possible similarities, with the goal of being one step closer to a unified theory of metaphor. We found that a parallel can be drawn between the deliberateness and the in-

terpretive use of language. This can have significant implications for further research in the field of metaphoric expressions treatment.

Key words: metaphor, Relevance Theory, Deliberate Metaphor Theory, Modified Explicature Analysis, interpretive use of language.

Nina Ž. Manojlović

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41

СРПСКИ језик : студије српске и
словенске / главни и одговорни уредник
Милош Ковачевић. – Год. 1, бр. 1 (1996)– . –
Београд : Научно друштво за неговање и
проучавање српског језика : Филолошки
факултет и др., 1996– (Београд : Чигоја штампа).
– 24 cm

Годишње. – Текст на срп. и рус. језику.
ISSN 0354-9259 = Српски језик
COBISS.SR-ID 140692487